

# Het minderhedenvraagstuk en de partijkeuze in 1994

*Johannes J.G. Schmeets, Peer L.H. Scheepers en Albert J.A. Felling<sup>1</sup>*

## Summary

*The attitude towards ethnic minorities and party choice.*

*Data from the Dutch National Elections Study 1994 (DNES 1994) revealed that 51% of the electorate considered minorities to be one of the major national problems. This result was remarkable, because most of the bigger political parties did not bring this issue up in the election campaign. Only the leader of the classic liberals (VVD), Bolkestein, appealed for a more restrictive policy regarding political refugees and asylum seekers.*

*We examined the effect of four aspects of the minority issue on party choice, by controlling for 13 other variables e.g. background characteristics, value orientations and the popularity of candidates. Results show that the chance for voting for the VVD decreased the more a voter subscribed to a full stop of foreign workers and asylum seekers. A relationship between party choice and the opinions regarding political refugees was not found. Two other aspects, opinions towards affirmative action and the adjustment of minorities to Dutch culture, were in line with our expectations on party choice.*

## 1. Minderhedenvraagstuk als politiek issue

De verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1994 hebben fikse verschuivingen opgeleverd. Daarnaast blijkt tevens dat nieuwe maatschappelijke kwesties hoog op de agenda van de kiezers zijn komen te staan. Van de kiezers noemde 51% vlak voor de verkiezingen van 3 mei 'de minderheden' als één van de belangrijkste problemen in het land (CBS, 1994).<sup>2</sup> De aandacht voor deze problematiek is in onze samenleving nog nooit zo groot geweest. Bij de verkiezingen in 1989 ervaaarde nog slechts 7% de minderheden als een probleem.

De grote belangstelling van de kiezer voor de minderhedenproblematiek was des te verrassender daar de meeste politieke partijen dit vraagstuk in slechts beperkte mate aan de orde hebben gesteld. Een uitzondering hierop vormde de VVD, vooral bij monde van haar leider

Bolkestein. Deze pleitte op 13 maart 1994 in de vorm van een zespuntenplan voor een beperking van de instroom van politieke vluchtelingen.<sup>3</sup> Ook in verkiezingsdebatten noemde hij punten zoals een stringenter beleid en een sterkere aanpassing van minderheden aan de Nederlandse cultuur. Gelet op de verkiezingsuitslag lijkt dit de VVD geen windeieren te hebben gelegd.

Een empirische onderbouwing van de invloed van het minderhedenvraagstuk op de verkiezingsuitslag is tot dusverre niet gegeven. Door deze problematiek te relateren aan de partijkeuze bij de Tweede-Kamerverkiezingen wordt getracht in deze lacune te voorzien. Naast vier kenmerken die op de minderheden betrekking hebben, worden andere kenmerken als controlerende variabelen in de analyse betrokken.<sup>4</sup> Op deze wijze wordt onderzocht op welke wijze het minderhedenvraagstuk als een politiek issue de partijkeuze heeft beïnvloed.

## **2. Data, operationalisatie en methode**

### *2.1 Data*

De data zijn ontleend aan het Nationaal Kiezersonderzoek 1994 (NKO 1994). Voor dit onderzoek zijn twee vraggesprekken gevoerd met kiesgerechtigde personen. Deze werden zowel voor als na de verkiezingen van 3 mei 1994 benaderd. De interviews zijn bij 1527 personen mondeling afgenomen waarbij gebruik is gemaakt van handcomputers. Door herweging komt de steekproefverdeling van bepaalde kenmerken nagenoeg exact overeen met de bekende verdelingen in de populatie, zoals leeftijd, geslacht en stemgedrag. Verdere achtergronden van het NKO 1994 staan vermeld in CBS (1994).

### *2.2 Operationalisatie*

De minderhedenproblematiek kent vele aspecten. De beperking van de asielmigratie is hiervan een veel besproken onderwerp. Asielzoekers – personen die een aanvraag om toelating als vluchteling hebben ingediend – en degenen die politieke motieven hebben (politieke vluchtelingen) zijn hierbij veelgebruikte begrippen. In breder verband behoort hiertoe evenzeer de beperking van de toestroom van werknemers van binnen en buiten de Europese Unie. Meningingen over etnische minderheden worden voorts vaak gekoppeld aan het beleid van de overheid. Elementen hiervan zijn de positieve discriminatie van minderheidsgroepen op de arbeidsmarkt en de aanpassing van de etnische minderheden aan de Nederlandse normen en waarden.

Deze aspecten zijn in de vorm van vier variabelen geoperationaliseerd:

1. De mate waarin de komst van buitenlandse werknemers en asielzoekers gewenst is.
2. De mate waarin men de komst van politieke vluchtelingen moeilijker of makkelijker moet maken.
3. De mening over de voorkeursbehandeling van de overheid voor allochtonen bij vacatures.
4. De mate waarin etnische minderheden zich aan de Nederlandse cultuur dienen aan te passen.

Van de Nederlanders wil 73% een beperking en 20% een volledige stop van de komst van asielzoekers. Ook is de toestroom van buitenlandse werknemers niet zo gewild. Dit geldt voor zowel werknemers van binnen als van buiten de Europese Unie (EU). Zo wenst 63% een beperking van werknemers van binnen de EU en 18% een volledige stop. Werknemers van buiten de EU zijn nog minder gewild: 62% is voorstander van een beperking en 32% wil een volledige stop. De antwoorden op deze drie vragen – gedichotomiseerd in volledige stop versus beperkte/onbeperkte toestroom van buitenlandse werknemers en asielzoekers – voldoen aan een scalogrammodel en zijn derhalve bij elkaar opgeteld, waardoor een vierdeling resulteert.

Over de komst van politieke vluchtelingen is op een schaal van (1) tot (10) gevraagd naar het makkelijker (1) dan wel moeilijker (10) maken van de komst van deze groep vluchtelingen. Bijna driekwart van de kiezers (73%) is van mening dat men het toelaten van politieke vluchtelingen moeilijker moet maken.

De positieve discriminatie door de overheid is binnen het NKO bepaald met een stelling over de maatregel die voorziet in een voorkeursbehandeling van minderheden bij de invulling van vacatures. Van de kiezers is 20% het (helemaal) eens met deze vorm van positieve discriminatie tegenover 58% die het hier (helemaal) niet mee eens is. De rest (22%) neemt een tussenpositie in.

Over de assimilatie van de etnische minderheden is een vraag gesteld die betrekking heeft op de gewenste aanpassing aan de Nederlandse cultuur. De kiezers moesten een positie innemen op een schaal van (1) tot (7), met als uiteinden: 'behoud van eigen cultuur' (1) en 'moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur' (7). Een meerderheid van de kiezers (62%) vindt dat de minderheden zich moeten aanpassen (posities 5-7) terwijl 19% neigt naar het behoud van de eigen cultuur (posities 1-3).

Naast deze vier aspecten, die betrekking hebben op het minderheden-issue, zijn in het model dertien andere kenmerken opgenomen waarvan op basis van eerder onderzoek (Schmeets, 1992a) verondersteld kan worden dat deze de partijkeuze beïnvloeden. In tabel 1 staat een overzicht van deze kenmerken, de operationalisatie en de gehanteerde categorieën.

Ten eerste maakt een aantal achtergrondkenmerken deel uit van de set onafhankelijke kenmerken. Naast leeftijd (in drie categorieën) en geslacht zijn dit vooral kenmerken die betrekking hebben op de sociaal-economische positie van de kiezer. Behalve opleiding en netto (jaar)inkomen van het huishouden is dit de sociale klasse waar de kiezer zichzelf bij indeelt.

Vervolgens zijn religie en drie waardenoriëntaties opgenomen. Voor religie zijn twee kenmerken gebruikt: de kerkgang en het christelijk geloof. Het christelijk geloof en twee maatschappelijke waardenoriëntaties (familialisme en maatschappijkritiek) zijn een verkorte replicatie van meetinstrumenten in het SOCON-onderzoek (Felling, Peters & Schreuder, 1983). Als derde waardenoriëntatie is het postmaterialisme opgenomen, gebaseerd op een prioritering door de kiezer bij twee sets van politieke doelen, waarin zowel materiële (geld, veiligheid) als postmateriële items (inspraak, leefomgeving) zijn opgenomen (Inglehart, 1977). Door sommatie van het aantal postmateriële doelen dat men heeft onderschreven – met een maximum van vijf – is het kenmerk postmaterialisme geconstrueerd.

*Tabel 1 Operationalisatie en categorieën (tussen haken)*

---

Minderhedenproblematiek:

- Komst buitenlandse werknemers en asielzoekers (1=geen stop t/m 4=stop op alle werknemers en asielzoekers)
- Toelaten van politieke vluchtelingen (1=moeilijker maken t/m 10=makkelijker maken)
- Positieve discriminatie overheid (1=helemaal mee eens tot 5=helemaal mee oneens)
- Aanpassen van de minderheden (1=behoud eigen cultuur tot 7=aanpassen aan Nederlandse cultuur)

Achtergrondkenmerken:

- Leeftijd (18-34; 35-54; 55+)
- Geslacht (1=man; 2=vrouw)
- Opleiding (Lager Onderwijs; LBO-LAVO-MAVO; HAVO-VWO-MBO; HBO-Universiteit)
- Inkomen huishouden (netto jaarinkomen in guldens: minder dan 24 000; 24 000-52 000; 52 000 of meer)
- Subjectieve sociale klasse (gewone arbeidersklasse, hogere arbeidersklasse, gewone middenklasse, hogere (midden)klasse)

Religie:

- Kerkbezoek (1=(praktisch) nooit; 2=enkele keren per jaar; 3=2 tot 3 x per maand; 4=elke week of vaker)
- Christelijk geloof (0=geen tot 24=sterk)
  - Al het goede in de wereld komt uiteindelijk van God
  - Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis, omdat er een God bestaat
  - Er is een God, die God voor ons wil zijn
  - Pas als je gelooft in God heeft de dood betekenis
  - God zorgt ervoor, dat het goede uiteindelijk het kwaad zal overwinnen
  - Leed en lijden krijgen voor mij pas betekenis, als je gelooft in God

Waardenoriëntaties:

- Postmaterialisme (0=materialist t/m 5=postmaterialist)
  - Eerste set (eerste en tweede keuze)
    - De orde in dit land handhaven
    - De politieke inspraak van de burgers vergroten (\*)
    - Prijsstijgingen tegengaan
    - De vrijheid van meningsuiting beschermen (\*)
  - Tweede set (drie belangrijkste)
    - Handhaven van een grote economische groei
    - Zorgen voor een sterk leger
    - Geven van meer inspraak aan mensen bij beslissingen op hun werk en in hun woonplaats (\*)
    - Verfraaien van onze steden en het platteland (\*)
    - Handhaven van een stabiele economie
    - Optreden tegen misdaad
    - Bouwen aan een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving (\*)
    - Bouwen aan een samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld (\*)
- (\*) postmaterialistische items.
- Maatschappijkritiek (0=laag tot 16=hoog)
  - Grotere gelijkheid in de maatschappij bevorderen
  - Meewerken aan het verminderen bestaande inkomensverschillen
  - Het doorbreken van bestaande machtsverhoudingen

- Je inzetten voor een samenleving, waarin iedereen kan meebeslissen
- Familialisme (0=laag tot 16=hoog)
- Leven voor je gezin
  - Een gelukkig gezinsleven
  - De toekomst van mijn kinderen
  - Getrouwd zijn

Tevredenheid regeringsbeleid (1=zeer ontevreden t/m 5=zeer tevreden)

Meningen over politici: (0=zeer onsympathiek t/m 100=zeer sympathiek)  
 sympathie voor Brouwer-Kok-Wöltgens-Van Mierlo (0=laag t/m 400=hoog)  
 sympathie voor Lubbers-Brinkman-Bolkestein (0=laag t/m 300=hoog)

Tot slot maken drie korte-termijnfactoren deel uit van het model. Het eerste kenmerk is de beoordeling van het regeringsbeleid van de vorige CDA-PvdA coalitie (vijf puntsschaal van 'zeer tevreden' tot en met 'zeer ontevreden'). De twee andere kenmerken betreffen meningen over politici (candidates). Hiervoor zijn de sympathie-scores gebruikt (van 0 tot 100) die de kiezers aan zeven politici hebben gegeven. De resultaten op basis van een factor-analyse laten zien dat deze zeven variabelen zijn samen te vatten in twee dimensies: sympathie voor 'linkse' (GroenLinks, PvdA, D66) en 'rechtse' politici (CDA-VVD). Het eerste kenmerk is een sommatie van de scores op de politici Brouwer, Kok, Wöltgens en Van Mierlo. Het tweede kenmerk is bepaald door een optelling van de scores die de kiezers aan Lubbers, Brinkman en Bolkestein hebben gegeven.

De afhankelijke variabele, de partijkeuze, is een nominale variabele. De partijkeuze is ontleend aan de vraagstelling naar het stemgedrag op 3 mei 1994. Doordat de stemmers op kleinere partijen slechts met een gering aantal vertegenwoordigd zijn in het onderzoek, worden hierover geen uitspraken gedaan. Dit betekent dat de SP en de CD niet als aparte categorieën zijn opgenomen. Voor andere partijen is dit wel mogelijk, door deze samen te voegen. Dit is gebeurd bij de drie kleinere confessionele partijen (SGP/GPV/RPF) en de twee partijen die de belangen van de ouderen vertegenwoordigen (AOV/Unie 55+). De partijkeuze is zodoende opgesplitst in zeven afzonderlijke variabelen, gevormd uit het stemmen op respectievelijk GroenLinks, PvdA, D66, CDA, VVD, AOV/Unie 55+ en SGP/GPV/RPF.

### 2.3 Methode

Gelet op het nominale karakter en de scheve verdeling van de afhankelijke variabelen is logistische regressie-analyse te prefereren boven andere benaderingen waarbij een multivariaat normale verdeling wordt verondersteld. Per dummycontrast is telkens een afzonderlijke multipele logistische regressie-analyse uitgevoerd. Van de onafhankelijke kenmerken is eveneens een deel gecategoriseerd. Een aantal categorieën is samengevoegd, deels om inhoudelijke redenen en deels vanwege een te gering aantal respondenten in de afzonderlijke categorieën.

### 3. Resultaten

In tabel 2 staan de resultaten vermeld. Naast de effecten van de vier onderscheiden minderhedenaspecten op de desbetreffende partij zijn eveneens de directe effecten van de andere kenmerken vermeld, waar we hier echter niet verder op ingaan. Voor een aantal partijen blijkt dat het minderhedenvraagstuk niet van belang is voor het resultaat bij de verkiezingen. Dit geldt voor de kleinere partijen (GroenLinks, SGP/GPV/RPF en AOV/Unie 55+) en het CDA. De minderhedenproblematiek blijkt wel een rol te spelen bij de stemkeuze op de drie partijen van de paarse coalitie. Echter ook voor deze partijen zijn niet alle aspecten even belangrijk. De keuze voor de PvdA wordt uitsluitend bepaald door de positieve discriminatie: naarmate de kiezer een grotere voorstander is van dit beleid, is de kans groter dat de stem naar de PvdA is gegaan. Dit in tegenstelling tot de VVD en D66, waarbij een ondersteuning van dit beleid in stemmenverlies resulteert. De beide andere aspecten spelen alleen bij D66 en de VVD een rol. Wellicht verrassend is dat hierbij geen consistente lijn valt te ontdekken. Kiezers die vinden dat de etnische minderheden hun cultuur en gewoonten kunnen behouden, hebben een grotere kans om op D66 te stemmen. Zij staan hiermee lijnrecht tegenover de VVD-stemmers, die van oordeel zijn dat buitenlanders zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. De kwestie rondom het toelaten van de politieke vluchtelingen heeft echter geen invloed op het stemmen op de VVD. Opmerkelijk is dat deze relatie wel bestaat bij D66, die vooral lijkt te profiteren van kiezers die deze toestroom moeilijker willen maken. Wel is bij de VVD als enige partij een verband te constateren met de problematiek inzake de toestroom van asielzoekers en buitenlandse werknemers van binnen en buiten de Europese Unie. In tegenstelling tot de verwachting, blijkt dat kiezers die voorstander zijn van een volledige stop op de toestroom of een stop op twee van de drie groepen, een kleinere kans hebben om op de VVD te stemmen dan de kiezers die bij geen enkele groep opteren voor een volledige stop.

Al met al betekent dit dat de VVD-stemmer derhalve eerder een liberaler dan een restrictiever beleid inzake de komst van buitenlanders wenst. Heeft de VVD dan in het geheel geen kiezers weten weg te kapen als gevolg van de opstelling van de VVD inzake de toestroom van de buitenlanders? Denkbaar is dat de trouwe VVD-stemmers zich vooral laten leiden door de meer liberale gedachte die voorziet in een vrij woon- en werkverkeer. De nieuwe stemmers daarentegen zouden misschien wel een motivering kunnen halen uit de wens voor een meer restrictief, en dus minder liberaal, beleid. Om dit na te gaan is een aparte analyse uitgevoerd voor de groep VVD-stemmers die in 1989 ook al op de VVD hebben gestemd (trouwe stemmers,  $n = 161$ ) en de groep die dat in 1989 niet deden (nieuwe stemmers,  $n = 146$ ).

Voor de 'trouwe' VVD-stemmers blijft de relatie met de komst van buitenlandse werknemers en asielzoekers nagenoeg hetzelfde. Kiezers die in dezen voor geen enkele groep een volledige stop willen, zijn het meest geneigd om op de VVD te blijven stemmen. Bij de 'nieuwe' VVD-stemmers zien we geen relatie met de toestroom van buitenlanders. Dit geldt zowel voor de buitenlandse werknemers en asielzoekers als de politieke vluchtelingen. Ook separate analyses voor de stemmers die in 1989 op een van de voormalige regeringspartijen, CDA en PvdA, hebben gestemd en in 1994 hun stem aan de VVD hebben gegeven laten zien dat bij dergelijke verschuivingen de minderhedenkwestie geen ofwel slechts een beperkte factor is geweest.

Tabel 2 Resultaten multiële logistische regressie van partijkeuze op achtergrondkenmerken, religie, waardenoriëntaties, tevredenheid met regeringsbeleid, meningen over politici en minderhedenproblematiek

	Groen- Links	PvdA	D66	CDA	VVD	AOV/ UNIE 55+	SGP/GPV/ RPF
Constante	-1,56	-1,83***	-1,33*	-5,74***	-2,53	-4,29**	-8,01**
Leeftijd							
18-34 jaar (referentiegroep)							
35-54 jaar	-0,15	0,53*	-0,48*	0,13	0,25	1,12	-1,50*
55 jaar en ouder	-0,24	1,00***	-1,82***	0,58	0,08	3,04***	-3,30**
Wald Chi <sup>2</sup>	0,12	11,75***	26,31***	4,61	0,92	24,18***	14,24*
Geslacht							
man (referentiegroep)							
vrouw	0,59	-0,10	0,17	0,05	0,10	0,37	-0,49
Opleiding							
Lager Onderwijs (referentiegroep)							
LBO-LAVO-MAVO	-0,45	-0,49	-0,48	0,09	1,14**	0,55	0,69
HAVO-VWO-MBO	-0,77	-0,74**	-0,39	0,19	1,45***	-0,34	1,04
HBO-Universiteit	-0,83	-0,42	-0,89*	0,72	0,99**	-0,25	-0,09
Wald Chi <sup>2</sup>	0,92	6,53*	5,94*	5,38	14,32***	4,06	3,35
Inkomen huishouden							
minder dan 24 000 gld (referentiegroep)							
24 000 - 52 000 gld	-0,39	-0,11	0,13	0,09	0,16	0,15	0,01
52 000 gld of meer	-0,18	-0,16	-0,11	0,53	0,45	-0,16	-1,75
Wald Chi <sup>2</sup>	0,37	0,25	0,97	3,88	1,93	0,42	5,43
Subjectieve sociale klasse							
gewone arbeidersklasse (referentiegroep)							
hogere arbeidersklasse	0,61	-0,70	-0,17	-0,05	0,66	0,46	-7,68
gewone middenklasse	1,26	-0,84***	0,20	-0,07	0,84*	0,03	-1,21
hogere (midden)klasse	0,88	-1,10***	0,51	-1,22**	1,34**	0,17	-1,71
Wald Chi <sup>2</sup>	2,38	11,80***	3,07	14,28**	9,06*	0,53	3,49
Kerkbezoek							
(praktisch) nooit (referentiegroep)							
enkele keren per jaar	0,21	0,07	-0,05	1,19***	-0,82*	0,88	2,43
2 tot 3 keer per maand	0,57	-0,52	-0,42	2,36***	-1,46**	-0,25	1,19
elke week of vaker	0,91	-1,50***	-1,96**	1,33***	-1,68***	0,18	5,26**
Wald Chi <sup>2</sup>	1,01	12,93**	9,58	54,96***	20,87***	3,69	19,77**
Christelijk geloof	-0,03	-0,05**	-0,01	0,05**	-0,04	0,01	0,16**
Postmaterialisme	0,65**	-0,10	-0,01	0,31	-0,39**	0,01	-0,10

	Groen- Links	PvdA	D66	CDA	VVD	AOV/ UNIE 55+	SGP/GPV/ RPF
Maatschappijkritiek	0,16**	0,08*	-0,01	-0,07**	-0,10**	-0,07	-0,39**
Familialisme	-0,18**	0,00	-0,01	0,03*	0,03	0,02	0,11
Tevredenheid regeringsbeleid	-0,80**	0,60***	-0,13	0,70***	-0,68***	-0,73*	1,29*
Sympathie Brouwer-Kok-Wöltgens-Van Mierlo	0,18	1,44***	0,66***	-1,39***	-1,21***	0,57	0,60
Sympathie Lubbers-Brinkman-Bolkestein	-0,52	-1,78***	-0,39**	1,83***	2,06***	-0,72	-0,60
Komst buitenlandse werknemers en asielzoekers Geen volledige stop (referentiegroep)							
Stop op 1 van 3 groepen	-0,24	-0,06	0,15	0,12	0,02	-0,09	-0,37
Stop op 2 van 3 groepen	0,78	0,19	0,41	0,04	-1,17**	0,12	0,08
Stop op alle werknemers/asielz.	-7,12	-0,08	-0,44	0,25	-1,31*	1,08*	1,38
Wald Chi <sup>2</sup>	0,92	0,45	2,72	0,40	14,30**	4,19	2,23
Toelaten van politieke vluchtelingen moeilijker maken	-0,09	-0,02	0,09*	-0,05	0,06	-0,03	-0,18
Positieve discriminatie overheid (helemaal) mee eens (referentiegroep) niet mee eens/niet mee oneens	-0,09	-0,51*	0,75*	-0,76	0,67	0,88	2,64*
me e oneens	-0,25	-0,92***	0,82**	-0,30	0,88*	0,06	1,40
helemaal mee oneens	-6,92	-1,01**	0,54*	-0,60	1,14**	-0,15	2,21
Wald Chi <sup>2</sup>	0,29	15,46***	8,44*	5,89	8,82*	5,08	7,34
Aanpassen van de minderheden	-0,12	-0,02	-0,19**	-0,08	0,18*	0,13	-0,28

significanties (ongewogen toetsing): \* 0,01 < a < 0,05 ; \*\* 0,001 < a < 0,01 ; \*\*\* a < 0,001

#### 4. Conclusies en discussie

Het minderhedenvraagstuk staat bij de kiezers hoog op de agenda. Naast de meerderheid van de Nederlanders die een beperking wil van de komst van buitenlandse werknemers, asielzoekers en politieke vluchtelingen blijkt ook uit de antwoorden op enkele stellingen dat het elec-



toraat in meerderheid nogal negatief gestemd is over de komst en aanwezigheid van buitenlanders (Schmeets, 1995). Derhalve zou men, gelet op de openbare uitlatingen van de VVD-leider, verwachten dat deze partij bij de verkiezingen geprofiteerd heeft van deze negatieve opvattingen inzake de minderhedenproblematiek, temeer daar de opmars van de VVD zich bij de Statenverkiezingen van 8 maart 1995 heeft doorgezet. Deze conclusie is niet gerechtvaardigd gelet op de beschikbare gegevens. De bevindingen laten zien dat het beeld genuanceerder is dan we in eerste instantie hebben verondersteld.

Bolkestein heeft op 13 maart 1994 in zijn zespuntenplan vooral vraagtekens gesteld bij het vluchtelingenbeleid door te pleiten voor het aanscherpen van het beleid en te komen tot een betere regelgeving. Het non-verband tussen het stemmen op de VVD en het gewenste beleid ten aanzien van de toestroom van politieke vluchtelingen impliceert dat dit issue voor het aantal VVD-stemmen geen betekenis heeft gehad. Bij het aspect van de toestroom van asielzoekers en buitenlandse werknemers is zelfs gebleken dat kiezers die geen volledige stop willen vaker hun stem aan de VVD hebben gegeven. Althans, dit geldt vooral bij de kiezers die ook al in 1989 hun stem aan de VVD gaven. Voor de overige VVD-stemmers, de 'nieuwe' stemmers, is geen verband met de toestroom van buitenlanders voorhanden. De conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat Bolkesteins voorstellen terzake geen verklaring zijn voor de winst van de VVD.

De twee andere aspecten hebben betrekking op het beleid ten aanzien van in Nederland woonachtige etnische groepen. De aldaar aangetroffen verbanden lijken meer te sporen met de verwachtingen. Zo neemt de kans toe dat de kiezer op de VVD stemt naarmate deze kiezer een grotere voorstander is van een beleid dat erop gericht is dat buitenlanders zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Ook zijn vooral kiezers die enig voorbehoud tonen bij het voorrangsbeleid van de overheid geneigd om op de VVD te stemmen. Hieruit kan men concluderen dat de minderhedenproblematiek de VVD geen windeieren legt voorzover deze problematiek alleen gericht is op de in Nederland woonachtige etnische minderheden.

Wat de vier onderscheiden minderhedenaspecten nu per saldo voor de VVD hebben betekend, kan niet worden gekwantificeerd. Een cruciale vraag hierbij is welke effecten zwaarder wegen, de komst van buitenlandse werknemers en asielzoekers of de discriminatie- c.q. aanpassingskwestie.

De resultaten maken duidelijk dat in veel gevallen de effecten van de onderzochte kenmerken voor bepaalde partijen wel van toepassing zijn, voor andere echter niet. Dit pleit ervoor om de partijkeuze niet als één enkele variabele op te nemen – bijvoorbeeld volgens een links-rechtsordering – maar de partijkeuze als een nominale variabele te behandelen (Scheepers, Lammers & Peters, 1994). Tegen een dergelijke benadering zou men kunnen inbrengen dat de invloed van de onderscheiden minderhedenaspecten op de partijen er anders zou uitzien indien een padmodel zou zijn gekozen. Volgens de 'funnel of causality' in de Michigan-benadering beïnvloeden achtergrondkenmerken de waardenoriëntaties die op hun beurt effect hebben op de korte-termijneffecten. Nadere analyses leren dat een dergelijke benadering nauwelijks gevolgen heeft voor de effecten van de vier minderhedenaspecten op de partijkeuze. Evident is echter wel dat in een dergelijk model de totale effecten van de achter-

grondkenmerken en waardenoriëntaties, via indirecte paden, groter zullen zijn dan in de hier gepresenteerde analyses.

Tot slot willen wij wijzen op de noodzaak van nadere analyses die het inzicht in de achtergronden van de partijkeuze kunnen vergroten. Zo is bijvoorbeeld in deze bijdrage niet nagegaan in hoeverre andere 'issues' een rol bij de verkiezingen hebben gespeeld, zoals bijvoorbeeld de AOW-kwestie. Ook lijkt het zinnig om voor diverse electorale subgroepen de invloed van issues en andere kenmerken op de partijkeuze te onderzoeken. Te denken valt hierbij aan subgroepen die zich onderscheiden naar politieke interesse, leeftijd en sociale klasse (Scheepers, Lammers & Peters, 1994; Schmeets, 1992a; 1992b). Dit kan ertoe leiden dat voor bepaalde electorale subgroepen niet-identieke modellen ontwikkeld moeten worden, hetgeen de vergelijkbaarheid echter niet ten goede zal komen. Hierdoor is een trendmatige beschrijving van de invloed van de determinanten van de partijkeuze een lastige aangelegenheid. Veranderingen in de maatschappelijke agenda bij de kiezers, waar steeds nieuwe issues oprijzen, maakt dit zeker niet makkelijker.

## Noten

- 1 J.J.G. Schmeets is werkzaam bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), divisie KSL, sector Persoonsenquêtes kwartaire sector, Heerlen. P.L.H. Scheepers en A.J.A. Felling zijn werkzaam bij de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De in dit artikel weergegeven opvattingen zijn die van de auteurs en komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het CBS.
- 2 In deze publikatie is het Nationaal Kiezersonderzoek 1994 als bron gebruikt. Het NKO 1994 werd uitgevoerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek en werd financieel mogelijk gemaakt door bijdragen van NWO, de Ministeries van BIZA en WVC en het SCP. Een meer uitgebreide versie van dit artikel is als paper 'Het minderhedenvraagstuk als politiek issue bij de verkiezingen van 1994' besproken tijdens het politicogenetmaal, te Soesterberg, 1-6-1995.
- 3 Dit gebeurde tijdens een uitzending van Brandpunt. Voor een reactie zie Kuitenbrouwer, 1994, Verdrag laat beperkter asielrecht toe, NRC, 14-3-1994 en (anoniem) Asielbeleid Europese Unie harmoniseren, NRC, 14-3-1994.
- 4 Om de stemmotieven van de kiezers in kaart te brengen wordt vaak gebruik gemaakt van modellen waarin een aantal factoren, dat van invloed wordt geacht op de partijkeuze, onderling is verbonden. Veel van deze modellen zijn gebaseerd op de benadering van de Michigan-school, waarin sociaal-psychologische kenmerken van de kiezers centraal staan (Campbell, Gurin & Miller, 1954). Zowel lange- als korte-termijnfactoren behoren hiertoe. Achtergrondkenmerken en bepaalde oriëntaties van de kiezers – zoals waarden en religie – vormen de meer stabiele, lange-termijnfactoren. Tot de minder stabiele, korte-termijnfactoren worden doorgaans meningen over actuele politieke kwesties ('issues') en politici ('candidates') begrepen waarlangs de partijkeuze zich kan manifesteren. In deze bijdrage staat de invloed van een van deze actuele kwesties – de minderheden – op de stemkeuze centraal.

## Literatuur

- Campbell, A, Gurin, G. & Miller W.A. (1954). *The voter decides*. Evanston Illinois/White Plains New York: Row, Peterson and Company.
- CBS (1994). *Nationaal Kiezersonderzoek 1994. Kerncijfers Heerlen/Voorburg*: CBS.
- Felling, A., Peters J. & Schreuder O. (1983). *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland, een nationaal onderzoek naar waardenoriëntaties op de drempel van de jaren tachtig*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Scheepers, P., Lammers J. & Peters J. (1994). Religious and class voting in the Netherlands 1990-1991: A review of recent contributions tested. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 30, 5-24.
- Schmeets, J.J.G. (1992a). Party choice in the Netherlands: Model, weighting and political interest. In: J.J.G. Schmeets, M.E.P. Odekerken & F.J.R. van de Pol (Red.) *Developments and applications in structural equation modelling*. (pp. 121-135) Amsterdam: Sociometric Research Foundation.
- Schmeets, J.J.G. (1992b). Het stemgedrag van ouderen: Motieven en achtergronden. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 23, 4-22.
- Schmeets, J.J.G. (1995). Het minderhedenvraagstuk en de Nederlandse kiezer. In: P. van der Laan & F.W.M. Huls (Red.), *Allochtonen in Nederland 1995*. (pp. 49-56) Voorburg/Heerlen: CBS.